

RAMON LLULL I NICOLAU DE CUSA

A LA LLUM DELS MANUSCRITS LUL·LIANS DE LA BIBLIOTECA CUSANA*

Les relacions entre Ramon Llull i Nicolau de Cusa constitueixen, sens dubte, un dels capítols més importants i suggeridors en la ja abundosa història del Lul·lisme europeu. De primer cop d'ull, aquest encontre intel·lectual d'ambdós pensadors no deixa de ser sobtant: entre el brillant estudiant de Heidelberg, Pàdua i Colònia, i el vell mestre mig-egal s'hi interposava la diferència d'un segle, amb totes aquelles transformacions político-culturals de les que el Renaixement

* Aquest treball remet, pel que fa compte a la necessària documentació i a molts dels seus detalls, a una obra més extensa, actualment en curs de publicació, anomenada: *Nikolaus von Kues und Raimund Llull. Studien aus Handschriften der Kueser Bibliothek*. En la seva redacció he utilitzat les següents sigles:

- B Obres del Cusà. Edició de Basilea, Henr. Petri 1565.
BCThPhM Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters, Münster.
C Còdex de la Biblioteca cusana (Berkastel-Kues, St. Nikolaus Hospital).
CARRERAS *Historia de la Filosofía española. Filosofía cristiana de los siglos XIII al XV*, I, Madrid, 1938; II, Madrid, 1943.
EL Estudios Lulianos, Palma de Mallorca.
Fr. Stud. Franziskanische Studien, Werl-Westfalen.
H Obres del Cusà. Edició de l'Acadèmia de Heidelberg, Leipzig 1932 ss.
HJ Historisches Jahrbuch, Colonia.
HSB Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Heidelberg.
ORL Obres de Ramon Llull, Palma de Mallorca, 1905 ss.
RET Revista española de Teología, Madrid.
SFG Spanische Forschungen der Görresgesellschaft, Münster.
Stud. monogr. Studia monographica et recensione, edita a Maioricensi Schola Lullistica, Palma de Mallorca.

n'és compendi i símbol. Què és el que atreia el jove jurista alemany vers el món meravellós del mestre mallorquí? Car és indubtable que existia aital atracció. La prova més decisiva i irrecusable són els còdexs lul·lians de la Biblioteca cusana. Amb els seus 39 textos complets, 6 d'incomplets i 23 fragmentaris, 68 obres lul·lianes en total, aquests manuscrits s'esdevenen el testimoni més sorprenent de l'interés de Nicolau de Cusa per l'univers espiritual d'en Ramon Llull.¹ En aquella copiosa biblioteca, índex de l'extraordinària inquietud intel·lectual del seu posseïdor, cap altre escriptor antic o mig-eval no està representat amb tantes obres singulars com Mestre Ramon.² Si a tot això afegim que el mateix Nicolau de Cusa copià de la seva pròpia mà molts fragments lul·lians i, fins i tot, vàries obres completes o incompletes; que il·luminà els seus manuscrits amb anotacions marginals, apuntacions i resums, i encara una interessant llista de 77 elements de l'Opus lul·lià, comprendrem que l'interés que en ell despertava el pensament de Llull hagué de ser realment extraordinari.

En el més fons d'aquest encontre singular ha d'amagar-s'hi per força una pregona afinitat espiritual. Heus aquí un tema dels més suggerents que encara mai no s'ha desenrotllat: l'estudi comparatiu de dues personalitats tan riques i, per tots conceptes, extraordinàries com el Mestre mallorquí i el gran cardenal alemany. Però, avui, no és pas aquesta la meua intenció. La meua tasca és molt més humil, per bé que potser no menys profitosa. Es tracta d'estudiar els còdexs lul·lians de la Biblioteca cusana, en ordre a establir amb la precisió més acurada possible els temes fonamentals que defineixen l'interés de Nicolau de Cusa vers Ramon Llull. Quines són, doncs, les idees i doctrines peculiars que el Cusà cercà i trobà en Mestre Ramon? Aquesta pregunta resulta molt més capdal del que a la primera ullada pot semblar, doncs la resposta que se'n desprengui pot aportar precioses indicacions per tal de determinar el pes real de la influència lul·liana en la formació del pensament cusà. Però abans d'entrar de ple en el nostre estudi, serà millor encetar-lo amb una breu descripció de les seves fonts.

¹ Cfr. J. MARX, *Verzeichnis der Handschriftensammlung des Hospitals zu Cues*, Tréveris, 1905; M. HONECKER, *Lullus-Handschriften aus dem Besitz des Kardinals Nikolaus von Cues*, SFG 6 (1937) 252-309.

² Cfr. HONECKER, *Lullus-Hs.*, 293.

I. *Els testimonis d'un encontre: els còdexs lul·lians de la Biblioteca cusana.*

Les fonts que ens han conservat fins avui l'encontre dels nostres dos pensadors estan continguts en els manuscrits lul·lians de la Biblioteca cusana i podrien ser distribuïts segons els següents apartats: a) extractes del «*Liber contemplationis*»; b) extractes de diversos escrits lul·lians; c) anotacions marginals a diferents passatges lul·lians; d) compendis de l'Art lul·lià.

a) *Els extractes del «Liber contemplationis»*. El primer document històric de les relacions del Cusà amb Llull el trobem en les 18 pàgines, en les quals Nicolau de Cusa, amb una lletra minúscula i extraordinàriament densa, ens ha llegat la constància de la seva aplicació a l'estudi d'aquella obra cim de la Teologia i Mística del mallorquí: el *Llibre de contemplació en Déu*.³ El mateix Cusà, com qui té plena consciència de la importància del moment, ha esmentat amb exactitud el lloc i el temps precisos d'aquest primer contacte amb Llull: fou en el seu poble natal de Kues, en les verdes voreres del Mosela, el dilluns després del primer diumenge de Passió, 22 de Març de 1428.⁴

Les apuntacions de Nicolau no reproduïxen, com és natural, la immensa obra lul·liana. Els seus extractes s'inicien amb el pròleg (C 83, 51r, 4-20). A continuació segueixen els del llibre I (51r, 21-56v, 27), que corresponen exactament al capítols de l'original lul·lià (*Lib. cont.*, d. 1, c. 1 - d. 9, c. 29; ORL II, 6-145). Els extractes del llibre II enclouen solament des del cap. 30 al 49 (56v, 28 - 59r, 5; cfr. *Lib. cont.*, d. 10, c. 30 - d. 11, c. 49; ORL II, 146-249). Les apuntacions es tanquen amb les distincions 31 (59v, 1-60r, 35) i 32 (60v, 1-8) del llibre III (cfr. *Lib. cont.*, d. 31, c. 214 ss. i d. 32, c.

³ Cfr. C 83, 515-60v.

⁴ Heus aquí el text cusà: «Extractum ex libris meditationum Raimundi, quod propria manu scripsit et dedit fratribus cartusiensibus Parisius per me Nicolaum Cusae 1428 inceptum feria II post Iudica in Quadragesima. Romanum dogma super omnia nitor habere. Si tamen hic contra respicis, oro move» (C 82, 515). El Cusà fa referència a un manuscrit autògraf de Llull; en realitat no es tractava d'un autògraf, sinó del manuscrit que mestre Ramon regalà a la Cartoixa de Vauvert (cfr. CARRERAS, II, 14 ss.). Avui es troba a la Bibliothèque Nationale, lat. 3348 A.

120; ORL V, 383 ss. i 556 ss.). Totes aquestes apuntacions, més aviat que constituir una pura reproducció del text lul·lià, recullen, en forma compendiosa, els pensaments més significatius de la gran obra. De bon començament, els extractes són extensos i gairebé a la lletra. Més endavant, a mida que Nicolau de Cusa s'endinsa en la voluminosa obra, les seves notes es van comprimint i, com a conseqüència, generalitzant. Pel que toca al contingut d'aquests capítols extractats, senyalem, per ara que, tret de les dues distincions del llibre III que versen sobre la subtileza i el valor, tenen sobre tot com a tema la doctrina de Ramon a l'entorn de Déu i de la creació, en la qual s'hi enclou ensems una certa antropologia filosòfico-teològica.

b) *Els extractes de diverses obres lul·lianes.* A més a més de les apuntacions del *Liber contemplationis*, la Biblioteca cusana conserva una sèrie d'extractes de distints escrits lul·lians.⁵ Encara que Nicolau de Cusa aquesta vegada no fa cap indicació cronològica, llur composició podria tal vegada ser datada després de 1428. No coneixem tampoc la procedència de les fonts utilitzades pel Cusà en la seva feina compiladora.⁶ En qualsevol cas, aquestes 20 pàgines denses, redactades per la mateixa mà de Nicolau de Cusa, són el millor testimoni de la seva dedicació a l'estudi d'en Llull.

Les anotacions del Cusà es refereixen a 24 obres autèntiques de Mestre Ramon i dues més de probables, mal que desconeixes. Heus aquí llurs títols:⁷

1. Liber de consilio (214)
2. Ars mixtiva theologiae et philosophiae (182)
3. Metaphysica nova et compendiosa (59)
4. Liber de intellectu (40)

⁵ Cfr. C 83, 93r-102r.

⁶ En els seus apunts del *Liber de forma Dei* el Cusà fa referència a un manuscrit autògraf de Llull, la procedència del qual ens és desconeguda. Cfr. HONECKER, *Lullus-Hs.*, 292.

⁷ L'ordre d'aquests escrits és el del manuscrit. Els números entre parèntesi es refereixen al catàleg lul·lià de CARRERAS, I, 285 ss. Les dues obres desconegudes: *Liber de causa causalissima* i *Scientia inquisitiva veri et boni* són probablement lul·lianes (Cfr. HONECKER, *Lullus-Hs.* 265, n. 58 y 266, n. 71). En el catàleg lul·lià de L. WAD-MING, *Scriptores O. M.*, Roma 1650, hi ha una obra de títol similar: *Liber de inquisitione veri et boni in omni materia*.

5. De ente absoluto (144)
6. De infinita et ordinata potestate (149)
7. De divinis dignitatibus infinitis et benedictis (146)
8. Liber propter bene intelligere, diligere et possificare (145)
9. De concordantia et contrarietate (158)
10. Liber de causa causalissima (?)
11. Liber de locutione angelorum (124)
12. Liber de divina unitate et pluralitate (119)
13. Liber facilis scientiae (120)
14. Disputatio clerici et Raimundi phantastici (223)
15. Liber de Deo ignoto et mundo ignoto (192)
16. Liber de forma Dei (193)
17. Liber de ente quod simpliciter per se est existens et agens (197)
18. Consolatio venetorum et totius gentis desolatae (228)
19. Liber de est Dei (91)
20. Liber correlativorum innatorum (118)
21. Liber de mixtionibus principiorum (81)
22. Liber de potentia, obiectu et actu (179)
23. Scientia inquisitiva veri et boni in omni materia (?)
24. Quaestiones attrebatenses (36)
25. Liber de memoria (42)
26. Liber de ente reali et rationis (61).

Aquesta filera d'obres, malgrat llur apparent diversitat, no deixa d'oferir-nos una certa unitat interna. Es tracta, en general, d'obres breus, quin contingut té caràcter filosòfic o teològic, i entre les quals n'hi ha que acusen un caire antiaverroístic. Les obres de temàtica ético-literària són escasses; les místiques i científiques resten totalment excloses.

En aquestes apuntacions es manifesta un cop més aquell insalvable afany de saber que constitueix la nota característica de la personalitat científica de Nicolau de Cusa. No és gens estrany doncs, que aquelles estiguin atapeïdes dels més variats temes del pensament lul·lià. El Cusà segueix amb ben palesa atenció les distintes formulacions de la doctrina de Llull devers els principis absoluts i relatius, i llurs importants aplicacions a diferents aspectes de la Teologia i Filosofia (cfr. sobretot les apuntacions dels *Liber de consilio*, *Liber correlativorum innatorum*, *Liber de mixtionibus principiorum* i *Liber de potentia, obiecto et actu*); s'apunta amb idèntica simpatia intel·lec-

tual les solucions de Llull a certes dificultats teològiques, provinents de l'averroïsme (cfr. *Liber de ente quod simpliciter per se est existens et agens*); s'esmera amb diligència en difícils qüestions de Teologia i i Filosofia lul·lianes (cfr. *De infinita et ordinata potestate*, *De locutione angelorum* i *Liber de ente reali et rationis*); finalment el seu interès s'espandeix fins a les intrincades i, de vegades, primitives especulacions cosmològiques del Mestre mallorquí (cfr. *Liber de forma Dei*, *Liber de mixtionibus principiorum*, *Liber de potentia, obiectu et actu*, *Quaestiones attrebatenses* etc.); no excloent ni tan sols uns curiosos assaigs psicològics sobre la memòria (cfr. *Liber de memoria*), com tampoc una sèrie de pensaments ético-religiosos (cfr. *Disputatio clerici et Raimundi phantastici* i *Consolatio venetorum*). En resum, aquest conjunt d'apuntacions s'esdevenen el testimoni més diàfan de la constància, curiositat i entusiasme, amb què Nicolau de Cusa s'esplaià en el *mare magnum* del pensament lul·lià.

c) *Les anotacions marginals a varies obres lul·lianes.* Nicolau de Cusa fou un lector apassionat. Els 314 còdexs i 219 incunables de la seva Biblioteca, llegat en bona mesura del propi fundador, són una mostra impressionant no solament de la extensió de les seves lectures, sinó sobretot de la seva intensitat. En efecte, les copioses anotacions marginals, que encara avui il·luminen aquests llibres i en les quals revelava la constància de les seves reaccions en presència de l'obra aliena, ens palesen com el Cardenal alemany fou un lector tan eclèctic com metòdic i profund. Un exemple rellevant d'aquest capteniment, el tenim en els escrits del Pseudo Areopagita, quines abundoses i valioses anotacions marginals, han contribuït esplèndidament a aclarir la filiació platònica del pensament cusà.⁸

Els còdexs lul·lians no constitueixen, pel que respecta a això, una excepció. Tanmateix llurs anotacions no són tan copioses, ni tan extenses com succeeix amb d'altres autors. La raó d'aquest fet podria tal vegada residir a una prèvia preparació del Cusà a base d'un període d'intensos estudis lul·lians. Però sigui el que fos, el cert és que les anotacions de Nicolau de Cusa a les obres d'en Llull es limiten a una particular moderació i concisió. De vegades i tot, el

⁸ Cfr. L. BAUR, *Nikolaus Cusanus und Ps. Dionysius im Lichte der Zitate und Randbemerkungen des Cusanus*, HSB 1941,

cusà s'acontenta de constatar breument una doctrina o pensament lul·lià; d'altres —i aquestes son les que sovintetgen— es crida solament l'atenció vers un passatge interessant amb un «Nota». Tot i això, la freqüència i importància de les anotacions no és pas la mateixa en els distints manuscrits. Baix aquest punt de vista, el primer lloc correspon al còd. 83, quines anotacions marginals són les més abundoses i suggeridores. Els còdexs 37, 81, 82 i 83 ocuparien el segon lloc: llurs notes ja escassetgen i no tenen tanta importància. Finalment els restants còdexs lul·lians de la Biblioteca cusana (còd. 84, 85, 86, 87 i 118) o bé estan nets d'anotacions interessants, o bé el caràcter de llur escriptura fa sospitar una procedència no cusana.⁹

Tot i aquestes reserves, un estudi detallat de les anotacions cusanes i dels passatges lul·lians en aquelles al·ludits, comprova de nou l'interés de Nicolau de Cusa per la multiforme temàtica del pensament d'en Llull. No es tracta ja solament de l'Art i els seus principis i regles, sinó fins i tot de vàries qüestions de la Teologia i Filosofia lul·lianes, entre elles moltes doctrines psicològiques i cosmològiques.

d) *Els compendis de l'Art lul·lià*. Una investigació completa de les relacions entre els nostres dos pensadors no pot prescindir dels resums autògrafs del Cusà sobre l'Art lul·lià. La Biblioteca de Kues conserva tres d'aquests preciosos documents. El primer d'ells es troba en el còd. 85, 303r-302v, i té una importància singular en la Història del Lul·lisme, doncs enllaça el Lul·lisme del Cusà amb el del seu mestre colonès, el flamenc Emmerich van den Velde.¹⁰ Efectivament, s'escau ser una exposició de l'Art, eclèctica i aristotelitzant, quin paral·lelisme —inclús de vegades amb coincidència verbal— amb altres textos similars del Mestre flamenc, no dóna entrada al dubte. Tot ens aboca, doncs, a suposar que el resum del Cusà no és altra cosa que una «reportatio» d'una interpretació lul·lista del seu Mestre Emmerich.¹¹ Els altres dos compendis es troben en el còd. 85. El

⁹ El mateix passa en les notes als còdexs 85 i 87 i en les abudants, per bé que poc importants, a la *Ars Magna praedicationis*, C. 118.

¹⁰ Cfr. el meu article *Doctrinas lulianas en Emmerich van del Velde*, EL, 3 (1959) 117 ss.

¹¹ Aquesta és també l'opinió de PLATZECK, *Lullische Gedanken bei Nikolaus von Kues*, Trier. Theol. Zschr. 62 (1953) 43.

primer d'ells (C 85, 49r) recull la doctrina lul·liana de la *bonitas mundi* i, fonamentant-se en l'exemple de l'home, compara la relació de la bondat del món en general a les bondats subordinades, genèriques i específiques, amb la relació anàloga de la bondat humana individual a les bondats parcials. L'altre compendi (85, 55v) llueix més tant per l'extensió com pel contingut. Es tracta d'una valiosa exposició de l'Art lul·lià, la qual delata en el seu autor un coneixement pregon dels seus principis i, el que és més definitiu, del seu esperit exemplarista i trinitari. En un contrast tallant amb el resum similar del còd. 83, en el que es trasllueix la influència eclèctica d'Emmerich, Nicolau es palesa, en aquest compendi, fidel deixeble del Mestre mallorquí. L'única novetat que es destaca en les seves anotacions és la distinció formal escotística, la qual és aplicada en diverses ocasions a les dignitats i correlatius.¹² Però, com nota encertadament el P. Platzeck, no ens ha de meravellar un fet semblant, doncs Escotisme i Lul·lisme en el segle XIVè no deixaren de relacionar-se íntimament, sobretot a Espanya. I així, aquesta mateixa expressió escotística es troba de vegades com a glosa marginal en les primeres edicions de l'Art.¹³

II. Els resultats d'un encontre: doctrines lul·lianes a Nicolau de Cusa.

El tema del Lul·lisme del Cusà no és pas quelcom nou. Pel cantó lul·lià ha estat abordat total o fragmentàriament pel P. M. Florí S. J.,¹⁴ el P. Platzeck O. F. M.¹⁵ i els germans Carreras Artau;¹⁶ i per la

¹² Cfr. C 85, 55v: «Bonificativum est bonificativum per bonificativitatem et cum sua bonificativitate convertitur realiter; sed distinguitur ex natura rei et formaliter» (HABST, *Das Bild*, Anhang C, 339, 24-28); «Paternitas a Patre formaliter distinguitur» (l. c. 341, 11); «Dignitates Dei... distinguuntur formaliter» (l. c. 341, 22).

¹³ *Lullsche Gedanken bei N. v. K.*, 51; *Platonische Grundgedanken in der Analogia Trinitatis des N. v. K.*, Fr. Stud., 35 (1953) 43.

¹⁴ *El principio de coincidencia de Nicolás de Cusa, ¿inspirado en Ramón Llull?*, Las Ciencias, Madrid (1942) 1-22.

¹⁵ *El Lulismo en las obras de Nicolás Krebs de Cusa*, RET 1 (1941) 731 ss.; 2 (1942) 1-22; *Lullsche Gedanken bei N. v. K.*, Trier. Theol. Zschr., 62 (1953) 357 ss.

¹⁶ *Historia de la Filosofía española. Filosofía cristiana de los siglos XIII al XV*, II, Madrid 1943, 177 ss.

banda cusana per E. Van Steenberghen,¹⁷ P. Rotta,¹⁸ J. Koch,¹⁹ M. Honecker,²⁰ J. E. Hofmann,²¹ L. Mohler,²² R. Haubst²³ i P. Wilpert.²⁴ Avui ja és possible —com ho han realitzat en línees generals el P. Platzetck i J. Carreras Artau, i pel que pertany a les doctrines teològiques i cristològiques R. Haubst— esbossar una síntesi de les principals influències lul·lianes en Nicolau de Cusa. Tanmateix, aquesta no es pas la meua intenció avui. Crec que abans d'intentar una empresa tan vasta, quin valor definitiu depèn parcialment de l'edició crítica, avui encara en marxa, de les *opera omnia* d'ambdós pensadors, serà bo escatir l'origen d'aquestes influències en aquest trobament decisiu entre Nicolau de Cusa i Ramon Llull, que ens ha estat conservat meravellosament en els manuscrits cusans. Doncs, heus aquí que entre les múltiples i diverses doctrines de Llull, que el Cusà reproduceix o bé anota, en descobrim un nucli ben definit. Llurs components apareixen ara i adés, en les més distintes formulacions, al través de les apuntacions cusanes. I no solament es tracta l'Art lul·lià en general, sinó més que res dels seus principis absoluts i relatius i la seva aplicació a la Teologia, Cosmologia i Cristologia. Nicolau de Cusa es familiaritzà talment amb aquestes doctrines, que no li era llegut d'oblidar-les. I de fet no les oblidà. Pausadament, per camins amagats o palesos, al llarg d'una sèrie de transformacions i fusions amb elements estranys, tota aquesta fila de doctrines lul·lianes passà a engruixir l'*Opus* cusà. La meua tasca consistirà, doncs, en

¹⁷ *Le Cardinal Nicolas de Cues*, Paris 1921, 418 ss.

¹⁸ *La biblioteca del Cusano*, Riv. Filos. neosc., Milà (1927) 32 ss.; *Il Cardinale Niccolò da Cusa*, Milà 1928, 260 ss.

¹⁹ *Vier Predigten im Geiste Eckharts*, HSB 1937; *Untersuchungen über Datierung, Form, Sprache und Quellen*, HSB 1942.

²⁰ *Lullus-Handschriften aus dem Besitz des Kardinals Nikolaus von Cues*, SFG 6 (1937) 252-309; *Raimund Lulls Wahlvorschlag, Grundlage des Kaiserswahlplanes bei Nikolaus von Cues?*, HJ 57 (1937) 563-74. Cfr. també PLATZECK, *Los póstumos datos lulísticos del Dr. M. Honecker y las glosas de Nicolás de Cusa sobre el Arte luliano*, Stud. monogr., IX-X (1953-54) 1 ss.

²¹ *R. Lulls Kreisquadratur als Quelle der cusanischen Mathematik*, HSB 1942. Cfr. també del mateix la Introducció a *Die mathematischen Schriften des Nikolans von Cues*, Leipzig 1951.

²² *Einführung a Über den Frieden im Glauben*, Leipzig 1943.

²³ *Das Bild des Einen und Dreieinen Gottes in der Welt nach N. v. K.*, Tréveris, 1952; *Die Christologie des N. v. K.*, Friburg 1956.

²⁴ *Einführung und Erläuterungen a Vom Nichtanderen*, Leipzig 1952.

refer aquest camí i, mitjançant un anàlisi a fons de les apuntacions cusanès, fer surar aquest nucli doctrinal lul·lià i mostrar ensems la seva repercusió en la formació del pensament filosòfico-teològic de Nicolau de Cusa.

a) *Elements metòdics*. El pensament de Ramon Llull i Nicolau de Cusa constitueix el que podríem dir-ne una «Metafísica descendent». És un pensament que més aviat va de dalt a baix, que no pas de baix a dalt. Cosa que ha expressat a la perfecció el mateix Cusà en les seves apuntacions de la *Scientia inquisitiva veri et boni in omni materia*: «Sicut primum ens est mensura cuiuslibet entis, ita et prima veritas est mensura omnis veritatis» (C 83, 100r). En efecte, la primera posició d'ambdós pensadors és Déu. Déu és al mateix temps el suprem principi de l'ésser i de la veritat, la pedra setial del sistema, el principi, mitjà i fi de la seva filosofia. Està clar que un pensament així s'ha d'originar en la doctrina de la participació i l'exemplarisme, pròpia del platonisme cristià. Nicolau de Cusa ha besllumbrat, i amb raó, en aquesta doctrina, el mateix fonament de l'Art lul·lià, i per això escriu a l'inici del seu compendi: «Primum fundamentum artis est quod omnia, quae Deus creavit et fecit, ereavit et fecit ad similitudinem suarum dignitatum» (C 85, 55v). Però el mateix en podríem dir del sistema del Cusà.

En el marc d'aquesta concepció exemplarista, Nicolau de Cusa trobà un mètode de l'enlairament intel·lectual, que no deixa de tenir el seu paral·lel en el *De docta ignorantia*. Efectivament, en les seves anotacions marginals a l'*Arbor philosophiae*, el Cusà subratlla amb aquesta frase: «De operationibus supra cursum naturae» un passatge capdal, que recull la doctrina dels anomenats «punts transcendents» (C 83, 157r). Llull exposa en el text la seva clàssica doctrina del doble trascens del coneixement pel damunt del sensible i l'imaginable i, inclús, d'allò conceptualment intel·ligible, per tal d'assolir sobre natura la Veritat suprema.²⁵

Aquesta necessitat de transcendir que posseeix el nostre coneixement superior, sobretot en el primer estadi de la superació dels

²⁵ Heus ací el text de Llull: «Punctus transcendens est instrumentum intellectus humani, per quod seu cum quo suum attingit obiectum supra naturam potentiarum, quae sunt subtus et per quod attingit supra naturam obiectum supernum» (C 83, 157r). Cfr. *Arbre de filosofia*, ORL, XVIII, 415.

sentits i la imaginació, s'escau ser una idea central de Llull que Nicolau recull també en altres passatges de les seves apuntacions. Tant és així que si el Cusà, en el seu extracte del *De ente quod simpliciter est per se existens et agens*, acusa a Averroes de que soluciona les qüestions «secundum sensum et imaginationem»,²⁶ en dues anotacions marginals al *Duodecim principia philosophiae* i al *Liber de objecto finito et infinito* (C 83, 136v) es remet a dos textos lul·lians que insisteixen novament en el trascens «super sensum et imaginationem» com a condició de la filosofia i de la contemplació.²⁷

Influeixen aquestes idees lul·lianes en el procés ascensional del Cusà? De fet, Nicolau adopta en el *De docta ignorantia* un mètode semblant, quin nucli radica precisament en la necessitat de superar el nivell del *sensus* i la *imaginatio* i, fins i tot, la mateixa *ratio*, per tal d'encalçar la comprensió intel·lectual de l'Infinit.²⁸ El paral·lelisme és, doncs, ben sobtat. És veritat que el Cusà, en distingir entre *intellectus* i *ratio*, pot enraonar amb més precisió d'un transcendir intel·lectualment la *ratio*, on Llull parla de transcendir l'*intellectus*. Però, en un i altre cas, en topem amb la mateixa insistència, que malda per una superació del coneixement sensitiu i imaginatiu i, més encara, el merament conceptual, a fi de poder-se remuntar en una darrera volada de l'esperit vers la comprensió intel·lectual de l'Ésser Suprem.

²⁶ El Cusà escriu, per exemple: «Solum cum sensitiva et imaginativa hoc dicunt, non probando; sed cum intellectiva potentia concluditur contra eos, ut ex multis locis manifestum est»; i en un altre lloc: «Solutio: verum per imaginationem et sensationem secundum cursum naturae, secus vero per intellectionem secundum potentiam Dei» (C 83, 97r).

²⁷ Cfr. els textos de Llull als que el Cusà es refereix: «Ego sum dupliciter Philosophia, videlicet primo cum sensu et imaginatione meus intellectus causat scientiam, post autem cum duodecim imperatricibus...; cum istis autem sum superius et habeo coronam auream et cum sensu et imaginatione inferius habens argenteam» (C 83, 103r; cfr. ed. Argentor., 1651, Prólogo); «Qui vult contemplare Dominum oportet quod sit habitus virtutibus..., credendo sine intelligendo, amando et memorando super sensum et imaginationem» (C 83, 136v).

²⁸ Cfr. *De doct. Ign.*, I, 10 (H 20, 4 ss.): «Sed ipsum (maximum) super omnia illa est, ita quod illa, quae aut per sensum aut imaginationem aut rationem cum materialibus appendiciis attinguntur, necessario evomere oporteat, ut ad simplicissimam et abstractissimam intelligentiam perveniamus, ubi omnia sunt unum»; ibid. I, 14 (H 27, 23 ss.): «Imaginativa, quae genus sensibilibus non transcendit, non capit lineam posse triangulum esse. Erit tamen apud intellectum hoc facile». Vegi's K. H. VOLK-MANN-SCHLUCK, *Nicolaus Cusanus*, Frankfurt 1956, 31 ss.

Si la doctrina dels «punts transcendents» es relaciona amb el mètode ascensional de la *Docta ignorantia*, l'ideal lul·lià d'una *Ars generalis sciendi* i els seus principis de concordància i diferència han tingut influència en la segona obra del Cusà: *De coniecturis*. Que Nicolau coneixia bé el mecanisme d'Art lul·lià, ho demostren abundantment els seus tres compendis i repetits passatges de les seves apuntacions. Què té d'estrany, per tant, que vulgui titular, acostant-se a Llull, la seva pròpia teoria amb l'expressió: *ars generalis coniecturandi*, o que, endemés, vegi en ella un mètode eficaç del pensament que, dins dels límits crítics establerts per la *Docta ignorantia*, ens permeti d'aconseguir amb facilitat el coneixement de la veritat?²⁹

Però, no és pas exclusivament per la idea de l'Art pel que el *De coniecturis* està travat amb en Llull, sino sobretot pel mateix nucli del seu mètode. Aquest, resideix en el principi de *concordantia-differentia* que Nicolau de Cusa descobrí en Ramon Llull. En efecte, en les seves apuntacions de les obres lul·lianes *De concordantia et contrarietate* (C 83, 95r), *De forma Dei* (C 83, 96v) i *De scientia inquisitiva veri et boni in omni materia* (C 83, 100r), el Cusà fa seus els següents punts de vista: 1) els dos principis *concordantia-differentia* es pertanyen l'un a l'altre; 2) tots dos son a l'ensems principis de l'ésser i del conèixer, la vigència dels quals s'estén des de l'Ésser increat fins a l'ésser creat; 3) la concordància més perfecta dins de la diferència —se li dona en les anotacions l'apelatiu de «concordantia concordalissima»— es troba en la unitat i trinitat divines. Nicolau de Cusa ha aprofundit, per tant, en el nucli mateix de l'Art lul·lià, al què el P. Platzeck ha anomenat encertadament una «Lògica de la comparació» (Vergleichslogik), i quin principi cimal ha expressat així: cap ésser no és tant diferent dels altres, que en el si d'aquesta diferència no concordi amb ells.³⁰ Ara bé, aquest mateix principi s'ha convertit en el *De coniecturis* en l'element central d'un

²⁹ Cfr. *De coniecturis*, I, 13 (B 89); «Magna vis coniecturalis artis tibi haec via panditur. Ars enim brevissima est, qua veritas ipsa indagatur»; *ibid.* II, 1 (B 92): «...facile coniecturali arte ad cuncta deducis». El mot «ars» com expressió de la pròpia teoria del Cusà es troba en la seva obra unes 20 vegades. És sabut que «conjectura» dins la terminologia cusana no significa el mateix que la nostra «conjectura», sinó sols la manera humana de conèixer la veritat en la alteritat. Vegi's *De coniecturis*, I, 13 (B 88).

³⁰ *Die lullische Kombinatorik*, Fr. Stud. 34 (1952) 377; *La figura T del Arte lulliano*, Stud. monogr. IX-X (1953-54) 43 ss.

nou mètode d'investigació comparativa del finit.³¹ Quan Nicolau de Cusa escriu en aquesta obra: «Quodlibet, igitur, cum quolibet concordat atque differt, sed aequaliter praecise hoc est impossibile, absoluta est enim praecisio ab universo... Quanto igitur maior concordantia, tanto minor differentia et e converso»,³² no fa res més que expressar, dins del canvi d'actitud intel·lectual que distingeix l'optimisme demostratiu del mallorquí de la sobrietat crítica del pensador alemany, el mateix principi fonamental que Ramon Llull havia plaçat en la base del seu Art.³³

b) *Déu unitat i trinitat*. Entre les doctrines lul·lianes que es repeteixen més sovint en les apuntacions del Cusà ocupa un lloc preferent la de les dignitats i correlatius divins. No és cap meravella, doncs, que aquesta doctrina hagi deixat empremta en el pensament cusà, i hagi entrat a formar part de la seva concepció teològica.

Si parem esment abans que res en la doctrina de les dignitats divines, constatarem que la retrobem en múltiples formulacions gairebé a cada pàgina de les apuntacions cusanes. Ve't aquí, en síntesi, els principals aspectes d'aquesta doctrina que el Cusà es fa seus: 1) Conformement amb les seves fonts lul·lianes Nicolau aplica a Déu una sèrie d'atributs o dignitats —el nombre és variable, com en el mateix Llull—, que, idèntics a l'essència divina, s'identifiquen també entre ells;³⁴ 2) conseqüència i expressió d'aquesta identitat és

³¹ Cfr. J. KOCH, *Die Ars coniecturalis des N. v. K.*, Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen, VI, 24 ss.

³² *De coniecturis*, II, 3 (B 96); cfr. ibid. 10 (B 104). La mateixa doctrina la trobem a *De doct. Ign.*, III, 1 (H 119 ss.) i a *De ven. sap.*, c. 13 (B 307).

³³ Les semblances i diferències d'ambdós punts de vista han sigut notades per VAN STEENBEEGHEN, *Le Cardinal N. d. C.*, 419. Cfr. també KOCH, *Die Ars coniecturalis des N. v. K.*, 14: «...für Nikolaus handelt es sich um eine ars generalis coniecturandi, während es Lull gerade auf strengste rationale Beweise ankommt».

³⁴ Cfr. entre altres els apunts de l'*Ars mixtive theol. et phil.* (C 83, 94v); *Liber de causa causalissima* (C 83, 95v); *Liber de Deo ignoto et mundo ignoto* (C 83, 96r) i els resums de l'Art (C 83, 303r i C 85, 55v). En particular: els apunts del *Liber de ente quod simpliciter per se est existens et agens*: «Quia Deus est infinitus, in eo non est magis et minus, ergo prima aequalitas, ergo omnia attributa sunt aequalia in Deo» (C 83, 97r); *Scientia inquisitiva veri et boni in omni materia*: «Substantialis aequalitas est in Deo secundum omnia attributa eius» (C 83, 100r); *Quaestiones attribatenses*: «In Deo attributa sicut bonitas, magnitudo etc. sunt idem numero...» (C 83, 100v).

la conversió circular de les dignitats entre sí i amb Déu;⁸⁵ 3) aquesta conversió es presentà al Cusà, en frase de Haubst, com «el segell del Diví».⁸⁶ En ella es fonamenta aquesta definició de Déu que Nicolau de Cusa recull en els seus extractes de la *Metaphysica nova et compendiosa*: «Quid est primum ens? Dicendum est quod est ens, in quo suae rationes de se ipsis et de ipso convertibiliter praedicantur» (C 83, 95r).

Aquestes doctrines tenen una importància extraordinària en l'evolució intel·lectual de Nicolau. De fet, apareixen més tard en les seves obres, això sí, profundament assimilades i de vegades, fins i tot, transformades amb aquella llibertat creadora pròpia del geni. En efecte, aquelles 10 «laudabilia» del *De venatione sapientiae*, que constitueixen un «psalteri de deu cordes», amb el que el Cusà canta les lloances de Déu, quina altra cosa no són sinó una variant de les dignitats lul·lianes?⁸⁷ El seu sentit —conceptes relatius que miren a Déu en relació al món— i llurs mateixos noms: *bonitas*, *magnitudo*, *veritas*, *sapientia*, *perfectio*, recorden clarament a Llull.⁸⁸ I la idea cusana de la «Theologia circularis» que trobem en diferents obres seves, des de la *Docta ignorantia* fins al *Complementum theologicum*,⁸⁹ quina altra cosa no és sinó una nova formulació de la doctrina de la mútua conversió de les dignitats divines, expressió gràfica de la qual es troba en la figura A de l'Art lul·lià?

⁸⁵ Cfr. entre altres textos els apunts del *Liber contemplationis*: «Omnia attributa cum Deo uno convertuntur et omnia sunt infinita. Et per combinationes attributorum ascendit contemplator dulciter et alte» (C 83, 53r); «Quia potestas et voluntas tua convertuntur, quidquid vis potes» (C 83, 96r); *Liber de forma Dei*: «Conversio Dei et suarum dignitatum de nullo nisi de Deo dici potest» (C 83, 96r); *Liber mixtionis gener. princ.*: «Mixtio attributorum Dei metaphorice sive similitudinarie secundum modum intelligendi debet fieri, quod unum ipsorum ponatur in aliud, sive omnia in unum et e converso, et hoc circulariter...» (C 83, 98r). Cfr. també els resums de l'Art, en particular a C 83: «Item illa conveniunt in ente increato, sc. Deo numeraliter identice; ergo ut attribuuntur Deo, sic convertuntur ad se invicem reciproce, Ad quam identitatem reciprocae conversionis seu circulationis annotandum haec novem principia congrue describuntur in figura circulari» (C 83, 303r; cfr. HAUBST, *Das Bild*, Anhang B, 334, 3-9).

⁸⁶ *Das Bild* etc., 68.

⁸⁷ Cfr. *De ven. sap.*, c. 15 ss. (B 309 ss.).

⁸⁸ Cfr. PLATZECK, *El Lulismo en las obras de N. K. de C.*, II, 283 ss.

⁸⁹ Cfr. *De doct. Ign.*, I, 11 (H 44, 1 ss.); ibid. II, 3 (H 72, 9 ss.); *Apol. doct. Ign.* (H 23, 9-14); *Idiota de sap.*, II (H 31, 2-8); *De vis. Dei*, c. 3 (B 183); *Compl. theol.*, c. 14 (B 1119).

Nicolau posa la mateixa atenció a la doctrina dels correlatius que havia posat a la de les dignitats. Si la segona constitueix el nucli de l'especulació lul·liana sobre la unitat de Déu, la primera resumeix la seva concepció peculiar de la Trinitat. Són interessants, pel que respecta a això, a més dels resums de l'Art⁴⁰ una sèrie d'apuntacions del Cusà sobre l'*Ars mixtiva theologiae et philosophiae* (C 83, 94v), *De divinis dignitatibus infinitis et benedictis* (C 83, 95r) i *De concordantia et contrarietate* (C 83, 95r). Aquest i altres passatges que podrien encara ser aduits han deixat en l'obra del Cusà una empremta remarcable. La dependència arriba en algun cas fins a la plena coincidència verbal. Així s'esdevé amb el ternari dels correlatius en la unitat, que Nicolau de Cusa recull en les seves apuntacions del *De divinis dignitatibus infinitis et benedictis*: «Probat Trinitatem, quia bonum est dicere divinam unitatem esse infinitam de uniente, unito et unire» (C 83, 95r) i que després torna a aparèixer en el *De visione Dei*, unit a l'usual ternari en l'amor: «Et ex eo, quia video in te amorem amantem et amorem amabilem, video utriusque amoris nexum, et hoc non aliud quam illud, quod video in absoluta unitate tua, in quo video unitatem unientem, unitatem unibilem et utriusque unionem. Quidquid autem in te video, hoc es tu, Deus meus» (*De vis. Dei*, c. 17. B. 197). Però, sense arribar a aquest paral·lelisme verbal, l'influx dels correlatius lul·lians es perceptible al llarg de tot l'Opus cusà, des d'els primers sermons, passant per les obres de la maduresa, com el *De docta ignorantia* i el *De visione Dei*, fins a una preciosa lletra escrita un any abans de la mort, en la qual Nicolau es refereix per darrera vegada a la Trinitat amb la seva fòrmula preferida dels tres correlatius en l'amor: «Sic si respicio in amorem, in ipso reperio amorem amantem, amorem amabilem, et amorem, qui est amare utriusque. Si ad essentiam amoris Dei unitrini respicio..., quid me impedit fateri amorem amantem Patrem, amorem amabilem Filium et utriusque amare Spiritum Sanctum?»⁴¹ Crec, doncs, que es pot afirmar sense exageració que la font d'aquella concepció dinàmica

⁴⁰ Cfr. C 83, 303r i sobre tot C 85, 55v (HAUBST, *Das Bild*, 341).

⁴¹ Cfr. G. VON BREDOW, *Das Vermächtnis des N. v. K. Der Brief an Nikolaus Albergati nebst der Predigt in Montoliveto*, HSB (1955) 46. Cfr. altres textos: *Serm.* 1 (C 220, 18v); *Serm.* 3 (C 220, 45r); *Serm.* 8 (C 220, 29r); *Serm.* 19 (C 220, 56v); *De doct. Igu.*, I, 10 (H 20, 17-25); *De vis. Dei*, c. 12 (B 192); *ibid.*, c. 17 (B 197 ss.); *ibid.*, c. 18 (B 199); *ibid.*, c. 19 (B 200).

i trinitària de Déu, considerada amb raó com una de les característiques del pensament de Nicolau de Cusa,⁴² no és altre que la doctrina dels correlatius del nostre Ramon Llull.

Però, l'influx de Llull en la teologia del Cusà va encara més enllà i arriba fins i tot a preparar el famós principi de la «Coincidentia oppositorum». En efecte, en la doctrina lul·liana de les dignitats s'hi inclou ja l'afirmació de la plena igualtat lògica y ontològica d'una sèrie de principis que, segons la nostra manera de conèixer, són entre sí distints. I així, en els seus extractes del *De ente quod est simpliciter per se existens et agens* escriurà el Cusà: «Quia Deus est infinitus, in eo non est maius et minus, ergo prima aequalitas, ergo omnia attributa sunt aequalia in Deo» (C 83, 97r). Conseqüència d'aquesta plena igualtat o identitat és la conversió mútua de les dignitats entre sí i amb l'essència divina, quina expressió gràfica es troba en el cercle de la figura A de l'Art lul·lià. La doctrina dels correlatius afegeix una nova i peculiar identitat en el sí de la diferència, doncs també els correlatius, malgrat que diferents entre sí, s'identifiquen amb l'essència divina.⁴³ És veritat que en Llull, en lloc del terme cusà «coincidentia», usa solament l'expressió «convertuntur». Mes, heus aquí que el mestre del Cusà i el seu probable iniciador en les doctrines lul·lianes, el flamenc Emmerich van den Velde, referint-se en la seva exposició de l'Art a la mútua conversió de les dignitats i correlatius, utilitza en lloc del terme usual «convertuntur» aquest nou «coincidunt», que és el que Nicolau de Cusa farà seu.⁴⁴ Així, doncs, el Cusà tenia ja en les seves mans una bona part dels elements que cristalitzaren després en el seu principi de la

⁴² Cfr. E. HOFFMANN, *Nikolaus von Kues als Philosoph*, a: *Der Laie über die Weisheit*, Leipzig 1936, 8.

⁴³ Cfr. per exemple aquest extracte del *De concordantia et contrarietate*: «...concordantia non potest esse sine pluribus invicem distinctis et in superlativo gradu permanentibus, quae sunt haec correlativa: unissimans, unissimatum, unissimare, quae sunt distincta personaliter et unifirmiter sunt una concordantia concordatissima, quae est divina essentia, substantia et natura, unus Deus» (C 83, 95r).

⁴⁴ Cfr. *Disputatio de potestate ecclesiaestica*: «Unde fit quod quaelibet (dignitas) per sua correlativa essentialia transformatur in correlative alterius. Verbi gratia, sicut bonitas in magnitudine est ipsamet magnitudo, ita bonificativum, bonificabile et bonificare coindidunt cum magnificativo, magnificabili et magnificare et ceteris» (C 106, 108v). Sobre l'aportació d'Heimerich al principi cusà de coincidència cfr. HAUBST, *Das Fortleben Alberts des Grossen bei Heymerich von Kamp und Nikolaus von Kues*, BGPhThM, Suppl. - Bd. IV (1952) 432 ss.

«coincidentia oppositorum». Sense voler reduir a la sola influència lul·liana la preparació d'aquest principi, els punts de contacte del qual amb certs aspectes de l'especulació neoplatònica i areopagítica han estat encertadament posats de relleu,⁴⁵ crec que les raons aduïdes són més que suficients per afirmar, que en la prehistòria de la idea cusana correspon a Ramon Llull un lloc important.

c) *L'Univers*. En un passatge del seu resum de l'Art, Nicolau ha expressat amb la seva habitual penetració la relació que hi ha entre l'especulació lul·liana sobre la unitat i trinitat divina i la seva doctrina de l'Univers: «A Deo uno mundus unus. Deus per suam unitatem, quae est dignitas sive perfectio, creavit unitatem mundi; et per suam trinitatem relativa tria sive correlativa tria omnium, quae sunt etc.» (85, 55v). Aquesta fórmula inclou una visió exemplarista i trinitària de l'Univers, que és tan pròpia d'en Llull, com de Nicolau de Cusa. Pel que pertoca a això, l'actitud d'ambdós pensadors és idèntica: Déu creà el món, com unitat i trinitat. En conseqüència, el seu pensament estableix primer la unitat i trinitat divines; després busca en el món creat la imatge del Déu unitari i trinitari.⁴⁶

Expressió d'aquesta imatge és el ternari lul·lià: *materia, forma et actus*, que el Cusà s'anota en diferents passatges de les seves apuntes, i que més tard apareix amb idèntica formulació o amb

⁴⁵ Cfr. E. HOFFMANN, *Die Vorgeschichte der cusanischen Coincidentia oppositorum*, a: *Einführung in Überden Beryll*, Leipzig 1938. El primer lul·lista que cercà en Ramon Llull la font del principi de coincidència fou el P. M. Florí S. I. en l'article citat més amunt. Cfr. també PLATZECK, *Lullische Gedanken bei N. v. K.*, 363 ss. y HAUBST, *Das Bild* etc., 68.

⁴⁶ Cfr. PLATZECK, *El Lulismo en las obras del Cardenal N. K. d. C.*, II, 295.

⁴⁷ Cfr. els extractes de les *Quaestiones attrebatenses*: «Quia mundus est unus per unitatem Dei creatus habet unam formam constitutam ex primis principiis, (sc.) ex tivis eorum, et materiam ex bilibus et per agere generale sunt coniuncta» (C 83, 98v). Vegi's també *Liber de mixtionibus princ.* (C 83, 98r). En el seu compendi de l'Art el Cusà recull la mateixa doctrina i explicita la seva relació amb els correlatius: «Sicut Pater in divinis est ipsamet essentia ut activa sive paterna et Filius eadem est essentia ut passiva et Spiritus Sanctus eadem essentia ut actualis, sic bonitas creata est una essentia, in qua bonificativum est bonitas ut activa, bonificabile ut passiva, bonificare ut actualis. Ita forma sustentatur in materia sicut forma sigilli in argento in quo est vel in alia materia sustentatur; et actus intrinsecus est proprietas formae et materiam coniungens in tali esse, sine qua coniunctione forma non informaret nec materia informaretur» (C 85, 55v; HAUBST, *Das Bild*, 339).

lleugeres variants en moltes de les seves obres.⁴⁸ Així, a Nicolau com a Ramon, a la Trinitat increada correspon la trinitat creada, i mitjançant l'acció de la forma, la passió de la matèria i la unió d'ambdues repercuteix en el món el dinamisme creador del Déu unitari i trinitari.

Major importància que l'esmentat ternari correspon tal volta a un passatge de les apuntacions de la *Scientia inquisitiva veri et boni in omni materia*, el paral·lelisme del qual amb la visió de Déu i l'Univers en *De docta ignorantia* és vertaderament sorprenent. Heus aquí el text del Cusà: «Principia secundae figurae in Deo principaliter et perfectissime in superlativo gradu sunt et cum Deo convertuntur; in creaturis autem per viam similitudinis vel imaginis in ordine ad ipsum Deum sunt in positivo et comparativo cum principiis maioritatis et minoritatis secundum graduationem a nobilissima creatura usque (ad) vilissimam; et de quanto similior est Deo creatura, de tanta cum maiori in ea principia resplendent etc. Sic etiam est una magnitudo maior alia ascendens ab infimo rerum usque ad infinitam magnitudinem» (C 83, 100r). Al meu entendre aquest dens paràgraf ja recull els principals elements de la futura oposició cusana entre Déu i el món. Qui no pensarà en llegir-lo, en aquella antítesi tan típica del pensament de Nicolau de Cusa, entre la «comparatio», i la «superlatio», entre el nostre món del més i del menys i Déu, el Màxim absolut?⁴⁹

Encara podrien ser aduits altres motius lul·lians, que apareixen en les apuntacions del Cusà i han influït en la seva Cosmologia. Talment succeeix amb l'expressió «mixta natura», aplicada a l'home;⁵⁰ amb la teoria de l'hilemorfisme universal;⁵¹ amb la doctrina del «caos» i la barreja dels principis, que el Cusà anota curosament en les seves apuntacions i ha deixat la seva empremta en certs aspectes

⁴⁸ Cfr. *De doct. Ign.*, II, 7 (H 81, 19 ss.); *De Beryllo*, c. 25 (H 32, 13-26); *De Possest* (B 250); *Idiota de mente*, c. 11 (H 95, 24-96); *Ap. theor.* (B 337).

⁴⁹ Cfr. *De doct. Ign.*, II, 1 (H 64, 23). Vegi's E. HOFFMANN, *Nikolaus von Kues, Zwei Vorträge*, Heidelberg 1947, 25 i 49; *Das Universum des N. v. K.*, HSB (1930) 8.

⁵⁰ Cfr. els apunts del *Liber de mixtionibus princ.* (C 83, 98r). Vegi's del Cusà: *Serm.* 3 (C 220, 45r); *Serm.* 8 (C 220, 29r); *Serm.* 19 (C 220, 57v); *Conc. cath.*, I, 2 (H 37).

⁵¹ Cfr. els extractes de la *Disputatio clerici et Raimundi* (C 83, 95v); *Liber correlativorum innatorum* (C 83, 97v); *Liber de mixtionibus princ.* (C 83, 98r); *Quaestiones attrebatenses* (C 83, 100v). Compari's *De doct. Ign.*, II, c. 7-10 (H 81 ss.).

de la seva Cosmologia, particularment en la adopció del principi «quodlibet in quolibet».⁵² Però tots aquests motius parcials, comuns també al gran corrent platònic mig-eval, gairebé desapareixen davant d'aquella visió exemplarista i trinitària de l'Univers, que el Cusà trobà en Llull i més tard passà a convertir-se en element fonamental del seu pensament. És la idea que el mateix Nicolau ha formulat en un bell fragment del seu sermó 19, curull d'esperit lul·lià. «Perquè la Trinitat es realitza en la unitat, tota criatura porta en el seu ésser la imatge de la Trinitat... Doncs així com la bondat divina consta del Pare bonificant, del Fill bonificable i del Bonificar de l'Esperit Sant, així també la bonesa originada porta en el seu interior aquesta petja de la Trinitat, de tal manera que cap bonesa creada no pugui donar-se sense bonificant, bonificable i bonificar: I el mateix diríem de l'amor, de la veritat i de les altres participacions de Déu. Oh, si l'ànima contemplativa s'enlairés fins ací, què dolces consideracions no hi trobaria!» (C 220, 57r).

Val a dir que aquesta visió exemplarista i trinitària del món no és pas exclusiva d'en Llull, sinó pròpia de l'escola agustiniana i francescana; però, també és veritat que cap altre pensador del Mig-temps l'ha sabuda portar —com el mestre mallorquí— al seu darrer complement en la doctrina de les dignitats i correlatius, i que al través d'aquesta formulació lul·liana ha passat a Nicolau de Cusa, per esdevenir el mateix nucli de la seva Cosmologia.⁵³

d) *El Déu-home, Jesucrist*. Després de Déu i el món, el tercer gran tema de les apuntacions de Nicolau de Cusa cristal·litza a l'entorn de la doctrina lul·liana del Déu-home. Dos aspectes de la Cristologia d'en Llull atreuen particularment la seva atenció. El primer es refereix als esforços del mallorquí per poder explicar racionalment l'Encarnació, partint de la perfecció infinita de la causalitat divina.

⁵² Cfr. els apunts del *Liber de mixtionibus princ.*: «Et quodlibet principium est totum in alio ratione continuationis et coniunctionis partium mundi, ut ipse sit ex intimis et continuis partibus suis; et tanta est mixtio generalis, quantus est mundus et eius partibus (C 83, 98r); *Quaestiones attrebatenses*: «Totum chaos est de partibus mixtis et una in alia, sicut in denario aurum in argento et e converso» (C 83, 100v). Compari's *De doct. Igu.*, II, 6 (H 80, 1 ss.); ibid. II, 8 (H 86). Vegi's sobre això P. DUHEM, *Etudes sur Léonard de Vinci*, II, Paris 1909, 148.

⁵³ Cfr. HAUBST, *Das Bild*, 83.

Fa bo d'observar l'interés extraordinari amb que el Cusà va anotant, al llarg de diverses obres lul·lianes, les diferents formulacions d'aquest clàssic argument.⁵⁴ Idèntic interés té aquesta anotació marginal a un passatge semblant del *Liber de obiecto finito et infinito*: «Nota hic! Quia Deus est causa infinita, ergo habebit effectum infinitum, scilicet Christum» (83, 136r). Què tindrà, doncs, d'estrany, que en les obres posteriors de Nicolau de Cusa, més que més en els seus sermons, hi trobem abundoses senyals d'aquest motiu lul·lià?⁵⁵ El segon aspecte de la Cristologia d'en Llull, que atragué palesament al Cusà, radica en la seva doctrina sobre la finalitat de l'Encarnació. Ja és prou coneguda en aquest sentit l'evolució del pensament d'en Llull, des de la seva posició primitiva que explicava l'Encarnació per la Redempció, fins a la seva posició definitiva que explica més aviat la Creació per l'Encarnació.⁵⁶ És precisament aquesta darrera idea la que sol·licita amb més força l'atenció del Cusà, com ho demostra aquesta anotació al *Liber de centum signis Dei*: «Nota hic, mundum creatum propter Christum» (G 83, 223v).

Tots dos aspectes de la Cristologia lul·liana defineixen meravellosament l'influx del Mestre mallorquí en la formació del pensament

⁵⁴ Cfr. els apunts del *Ars mixtiva theol. et phil.*: «Deus operatissimus caussat effectum operatissimum, ut per suum effectum cognoscatur ipsum esse operatissimum. Sed hoc sine Incarnatione esse non potest. Ergo etc. Ita consequenter arguitur de omnibus principiis. Entymematicae: si Creator creatissimus est, est creatura creatissima etc.; si Creator unissimus creatura unissima etc. Syllogisticae: omnis Creator creans operatissime et unissime habet creaturam sive signum creatum unissimum et operatissimum» (C 83, 94v); *De infinita et ordinata potestate*: «Per concordantiam dignitatum probat creaturam unam perfectissimam a Creatore uno perfectissimo posse creari, quae non potest esse nisi Deus et homo» (C 83, 95r); *De concordantia et contrarietate* (C 83, 95r) etc.

⁵⁵ Cfr. *Serm.* 36: «Dico Incarnationem Verbi esse complementum et quietem creationis; nam in illo opere quiescit potentia (Dei) in seipsa, ut alibi habes. Creata enim quacumque creatura cuicumque perfectionis, perfectior potuit creari, quantum erat ex parte potentiae Dei; sed quando creatura in ea est perfectione, quod in Deo suppositatur, completa est potentia creandi, quae est Deus, quoniam tunc non est medium inter creaturam et Creatorem et est unio, qua nulla strictior esse potest; et hinc est quies potentiae in seipsa» (C 220, 133v). El Cusà utilitza aquí els dos motius de l'argument lul·lià: la causalitat perfecta de Déu en la perfectió unió de causa i efecte. Vegi's ademés: *Serm.* 18 (Koch, HSB (1940)); *Serm.* 24 (Cod. lat. Vat. 1244, 86rb); *Serm.* 69 (Cod. lat. Vat. 1245, 30ra); *Serm.* 71 (HSB (1940) 110); *De doct. Ign.*, III, 3 (H 128, 20 ss.).

⁵⁶ Cfr. L. ENJO GARAY, *La finalidad de la Encarnación*, RET, 2 (1942) 202 ss.

del Cusà. Ells introduïren a Nicolau en aquella grandiosa concepció cristocèntrica de la *Docta ignorantia*, en la que el Déu-home Jesucrist se'ns presenta com a fi i coronament de la Creació i, per això mateix, com a llaç d'unió entre l'Univers creat i el Déu creador.⁵⁷

Conclusió. Hem arribat a la fi del camí que Nicolau de Cusa recorregué temps enllà en companyia d'en Ramon Llull. Crec que ara tenim motius suficients per afirmar que aquest trobament entre els nostres dos pensadors no fou infructuós. L'estudi intens de les principals doctrines lul·lianes, que Nicolau de Cusa realitzà en els anys d'aprenentatge filosòfic, se'ns revela decisiu per a la formació del seu pensament. Cap altre autor de l'Edat mitjana, no orientà tan aviat ni tan profundament el pensament del Cusà cap a una determinada direcció intel·lectual, agustiniana-francescana en son origen històric i trinitari-cristològic en el seu contingut, com nostre Mestre Ramon.

En particular l'influx d'en Llull porta Nicolau al mètode d'ascens intel·lectual de la *Docta ignorantia* i a la lògica comparativa de la seva *Ars coniecturalis*. La Teologia cusana deu al mallorquí la seva concepció dinàmica de l'ésser diví, expresada en la doctrina de les dignitats i correlatius, i la idea de la conversió mútua de les propietats divines, que menen Nicolau a la seva teoria de la *theologia circularis*. I tot aquest conjunt prepara, amb altres influïxes, el famós principi de la coincidència dels contraris. La seva Cosmologia hereta d'en Llull aquell segell exemplarístic i trinitari, quina formulació més típica es troba en l'aplicació dels correlatius al ternari: matèria, forma i nexa, i en l'antítesi entre el nostre món del més i del menys i Déu, l'absolut Màxim. Per fi, la seva Cristologia reb d'en Llull aquella esglaiadora concepció metafísico-còsmica del Déu fet carn, Jesu-Crist, que constitueix la seva bellesa més gran.

La investigació moderna ha fet ressortir, cada cop més, els punts de contacte entre el cardenal alemany i el pensament cristià del Mig-

⁵⁷ Cfr. *De doct. Ign.*, III, 3 (H 24 ss.); *Apolog. doct. Ign.* (H 35, 14); *De vis Dei*, c. 21 (B 202); *Serm.* 16 (HSB, 32, 1). La doctrina de la preeminència de Crist és un tema habitual dels sermons del Cusà. Vegi's per exemple *Serm.* 18 (HSB 60, 10-13); *ibid.* (11-14); *Serm.* 36 (C 220, 133v); *Serm.* 67 (E 452); *Serm.* 147 (B 490); *Serm.* 164 (B 598); *Serm.* 164 (B 502). Cfr. HAUBST, *Christologie des N. v. K.*, 166 ss.; E. HOFFMANN, *Das Universum des N. v. K.*, 24 ss.; P. RÖTTA, *Nic. Cusano*, 246 ss.

temps. Nicolau de Cusa significa en la història de la filosofia quelcom semblant a una fita que assenyala dues grans etapes del pensament occidental. Només aquell que s'ha adonat de què en Nicolau de Cusa una edat passada arribà gloriosament a la seva fi, podrà esbrinar el que en ell mateix hi ha de començament d'una edat nova.

En la llarga processó dels precursors mig-egals del gran cardenal renaixentista mai no podrà faltar, des d'ara, la figura venerable del nostre Ramon Llull.

E. COLOMER, S. J.

Facultats Pontificies de Filosofia i Teologia
Sant Cugat (Barcelona)